

VISY Beatrix

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet
Budapest, Magyarország
visybeus@gmail.com
ORCID 0000-0001-9250-3593

„MINT EGY KŐ ÜLT A SZÁJÁBAN” *Az idegenség formái Tompa Andrea regényeiben*

“Like a stone sitting in his mouth”
Forms of foreignness in Andrea Tompa’s novel

„Kao kamen u ustima”
Oblici stranosti u romanima Andree Tompa

Tompa Andrea a másság, idegenség egyéni és kollektív tapasztalatait állítja minden regénye középpontjába. A különböző etnikumok együttéléséből, a kisebbségi lét történelmi, társadalmi helyzeteiből, folyamataiból származó számos feszültség, a nyelvi, kulturális diverzitás rendkívül sokrétűen, különböző szerkezeti, narrációs és nyelvi formában mutatkozik meg az egyes szövegekben. Tanulmányom az idegenség, másság különféle formáit vizsgálva azokat a közös pontokat, tartalmi-gondolati halmazokat, a regényeket átszövő, (részben) fedésbe hozó kérdéseket igyekszik megmutatni, amelyek leginkább a transznacionalizmus, multi- és transzkulturalizmus, kevertnyelvűség és traumaelméletek jelenségeivel és fogalomkészletével közelíthetők meg a Kolozsvár – Kárpát-medence – Közép-Európa útvonalon indulva, és aktuális globális történésekhez érkeve.

Kulcsszavak: idegenségtapasztalat, kevertnyelvűség, transznacionalizmus, Tompa Andrea, otthontalanság

Túlzás nélkül állítható, hogy a másság, idegenség témája Tompa Andrea minden regényének lényegi vonása. Szereplői, történetei és a művekben ábrázolt korszakok, történelmi fordulópontok az idegenség egyéni és kollektív tapasztalatait, a kirekesztésből, másságból fakadó konfliktusoknak, feszültségeknek

és traumáknak összetett viszonyait, összefüggéseit ábrázolják komplex módon. A szerző műveiben az idegenségnek számos, egymással is összefonódó aspektusa rendkívül sokrétűen mutatkozik meg a művek szerkezeti, narrációs, próza-poétikai eljárásaiban, valamint a regények erősen megformált nyelvezetében. Ráadásul, ahogy látható lesz, a másság, xenofóbia, kirekesztés, otthontalanság kérdései nemcsak zártan vizsgálhatók egy-egy regényen belül, hanem Tompa eddigi életművének, s ebbe a 2023-ban megjelent *Sokszor nem halunk meg* is illeszkedik, közös tartalmi, gondolati alapját is adják. Mindez egészen evidensen adódik abból is, hogy Tompa Andrea mindegyik regénye Kolozsvárhoz tapad, az öt szövegből immáron összerakható Kolozsvár és régiójának 20. századi, fordulatokban, traumákban, hatalomváltásokban, politikai-társadalmi átalakulásokban meglehetősen mozgalmas története, s ezen a területen a különböző nemzetiségek együttéléséből, a kisebbségi lét helyzeteiből, a nyelvi és kulturális diverzitásból származó sokféleség és feszültség eleven erővel hívja elő az idegenséget mind az egyének, mind az ott élő kollektívumok szintjén. A transznacionalizmus, transzkulturalizmus fogalomkészletével is megközelíthető jelenségek a művek cselekményének lokalitása és történelemben ágyazottsága ellenére is magukon hordozzák azokat a globális mozgásokon, kulturális transzferen alapuló, a heterogenitást, diverzitást és hibriditást detektáló 21. századi tapasztalatokat, amelyek „alapvetően alakítják át a nemzetiről mint homogén entitásról való gondolkodást” (Dánél 2020, 8), és amelyek így produktív lehetőségeket kínálnak a kelet-közép-európai geokulturális térség múltbeli eseményeinek, társadalmi, nemzetiségi kérdéseinek, többnyelvűségének meg- vagy újraértésére, hiszen a megváltoz(tat)ott politikai és államhatárok a helyben maradt népcsoportok számára is átrendeződéseket, „mobilitást” eredményeztek (Dánél 2020, 8). Tompa regényei mindig túl tudnak lépni a lokális helyzetrajzon, s mind Közép-Európa történelme, a közép-európaiság geopolitikai, kulturális közérzete, mind a 20. századi történelem sorsfordulatai vagy a globalizáció jelenségei tekintetében is érvényes, reflexív felvetéseket implikálnak.

Jelen írás arra tesz kísérletet, hogy az idegenség, másság különféle formáinak vizsgálatával, rendszerezésével rámutasson azokra a közös pontokra, tartalmi-gondolati halmazokra, a regényeket egységesen átszövő kérdésekre, amelyek tehát a transznacionalizmus, multi- és transzkulturalizmus, kevertnyelvűség és traumaelméletek jelenségeivel és fogalomkészletével eredményesen közelíthetők meg, és amelyek Tompa Andrea regényeit az idegenség fogalma, gondolatköre mentén is egységes életműként láttatják.

Amennyiben a művekben megjelenő idegenséget szintekre szálazzuk, legalábbis ideiglenes munkafázisként, látható, hogy a másság, idegenség egyé-

ni szinten is jelen van, a főszereplők helyzete, közege, tapasztalatai nem egy esetben a magány, kívül-lét, másság érzéseit hívják elő, a szereplők keresik, építik identitásukat vagy identitáshiánnyal küzdenek, nem értik magukat, a körülöttük zajló világot, folyamatokat, az aktuális politikai, társadalmi helyzetet, elveszettek, otthontalanok, idegenek vagy az események következtében idegenné válnak saját életükben, saját hazájukban. *A hóhér házában* az egyéni szinten jelentkező idegenségtapasztalat kevésbé hangsúlyos, mint a későbbi Tompa-művekben, de azért jól látható, hogy a regény impulzív kamasz lány főszereplőjének minden tette, lázadó gesztusa az önmeghatározás, identitáskeresés életkori sajátosságait mutatja. (Kezdve az öltözködés, frizura kérdéseitől, az olvasmányok, színházi előadások habzsolásán és az iskolai szereplések, a színjátszás szereplehetőségein át az első romantikus és szexuális tapasztalatok megszerzéséig.) Az elveszettség, a külvilág nem értése, az értékválság inkább a szülők (Janó, az önmagát halálba ivó apa), de főleg a nagyszülők generációjára érvényes, akik életképtelennek bizonyulnak a hatalomváltások fordulataival, az új rezsimek követelményeivel szemben, nem igazán tudnak adaptálódni az új viszonyokhoz, főleg, ha diktatúráról van szó.

A Fejtől s lábtól és az *Omerta* című regényekben a szerző az énelbeszélés formájának köszönhetően is az egyénített szereplők résztelesen kidolgozott történetei, interperszonális kapcsolatai, szubjektív benyomásai felől közelít az átfogóbb, áttételesebb összefüggésekhez. Az idegenség és az elveszettség érzetét, a külvilág átláthatatlanságának benyomásait a karakterek kompetenciái, a hatalomtól, aktuális centrumtól való nyelvi, társadalmi vagy etnikai távolságuk, elkülönződésük is fokozza, ugyanakkor a saját élet, saját identitás, saját sors releváns kérdései minden esetben összefonódnak a kisebb-nagyobb közösség tapasztalataival, az etnikai, nemzetiségi, társadalmi kérdések sokaságával. Mindez megfigyelhető a *Fejtől s lábtól* két orvostanhallgató alakjában, akik tanulmányaik elején, szembeszállva családjukkal, kiszakadva eredeti társadalmi közegükből nem sokat értenek a világból, a kolozsvári életből, az orvoslásból. Társalanságuk, magányuk, önkeresésük, megcsömörléseik fázisait, bukdácsolásait kísérhetjük egy jó évtizeden át, miközben a háttérben a történelem meredek fordulatokat tesz, így a két fiatalnak nemcsak saját életének útvesztőiben kellene eligazodnia, hanem az első világháború, majd az azt követő trianoni békekötés eseményeiben, az impériumváltás következményeiben, a megcsonkolt ország megváltozott körülményeiben is.

Az *Omerta* négy szereplője, énelbeszélője közül három, több aspektusból is a társadalom perifériájáról szólal meg. Az hagyján, hogy nők, bár helyzetük, kiszolgáltatottságuk és világ általi megítélésük szorosan összefügg női mivel-

tukkal is, ám mindhármuk etnikai, kulturális, vallási identitása egy letűnő, eltűnő világhoz kapcsolódik; hagyományos, hagyományokkal átítatott életvitelük és értékrendjük megszűntével vagy erőszakos felszámolásával maga-veszteté, bizonytalanná, elárvulttá lesznek az új világban. Sem Kali, a bántalmazó férje elől megszökő széki asszony,¹ sem Annus, a félárva, alkoholista apjától bántalmazott hóstáti lány,² sem pedig bebörtönzött, bántalmazott és hallgatásra kényszerített nővére, Eleonóra, a ferences rendi apáca nem igazán érti a második világháborút követő társadalmi változásokat, az új hatalom működését, az államosítás, kollektivizálás folyamatait,³ a kisebbségbe vetett magyarság méltánytalan helyzetét, s egyáltalán vagy csak alig-alig tud alkalmazkodni az új világhoz. Identitásuk alapjait húzta ki alóluk az új világrend. S bár a regény negyedik szereplője, Vilmos társadalmi értelemben nem a perifériáról érkezik, a rózsanemesítő férfi elhivatottsága, szakmai becsvágya érdekében mégis meghasonlik önmagával, olyan pozíciók, ideológiák, politikai közegek kiszolgálójává kell válnia, amelyek nagyon messze esnek mind származásától, műveltségétől, értelmi képességeitől, de legfőképpen valódi késztetéseitől, viszont törekvései csak e kompromisszumok árán érhetők el.⁴ A ki vagyok én, mire vagyok méltó kérdései eleven erővel buknak fel énelbeszélésének folyamából, önidegensé-

---

¹ Az identitás önkifejezésére és az új élethelyzettől való idegenkedés egy-egy példája: „Mert minálunk minden gyermek úgy kezdi meg a szolgaságot, ha már tizenkét éve betellett. Mert nekünk, székieknek, az az egy büszkeségünk, hogy igen jól szolgálunk.” „Vacsoránál megint odaültet. Nem tudom megszokni az ilyesmit. Nem is esik jól az étel, hogy a gazdával egyek” (Tompá 2017, 8; 37).

² A hóstáti identitás és életforma: „Hát szerintem meg csak az a nagy különösség van bennünk mint hóstáti népbe, hogy annyit kell dógozzunk. Én nem tudom, hogy van itt vajon más olyan nép, melyik egész nap ennyit hajol kisgyermekkorától. [...] Hát az az egy, amennyit mi kell dolgozzunk, az igen különös. Mert van biza elég hóstáti, melyik ki van menve a földből, főleg most, hogy a külsőségek már úgy vannak, vagy rátettek valami gyárat vagy olyasmi állami Stációt, mint Vili bácsinak. [...] Vagy hogy be vannak menve a kollektívába, s úgy kell dolgozzanak” (Tompá 2017, 428–429).

³ „Én Krisztus élő szaváról kívánok hallani, nem a néphatalomról. Most *mind ilyen társadalmi beszélgetés van. A politika. János atya sokat beszélget a szektánsokról és a reakcióról, nemigen értem a szavát*” (kiemelés tőlem – V. B.). „[J]obb lett volna, ha hallgatok. Ennyit se kellett volna mondom neki, nem az omerta miatt, mert az világi törvény, s mi azt nem nézzük, hanem mert értse meg, egy szerzetes nem arra való, hogy magáról mind beszéljen, a maga személyéről. Csakis Isten dicsőségére nyíljon meg egy szerzetes ajka, semmi más beszéde ne legyen neki. Ami az Ő dicsőségét nem szolgálja, arról hallgatni kell” (Tompá 2017, 612–613; 618).

⁴ „Olyan dühöt érzek, az összeset szétvágnám. Az egész kertet, minden felesleges rózsát. Már úgy ordítok, ahogy kifér a torkomon. Mindent, amit neveltem, kerestem mennyit és mennyit, azt most mind elárultam. Egy semmi az egész. Egy nagy szar. Húsz év munkája. Egy nagy szar” (Tompá 2017, 188).

gével a róla szóló újságcikkekben is szembesül.⁵ A nemzetiségi kérdéseket, a kisebbségbe szorított magyarság helyzetének alakulását és a Magyar Autonóm Tartomány – amelybe Kolozsvár nem tartozik bele – létrehozását, alakulását, „előjogait” is az ő elbeszéléséből követhetjük nyomon.⁶

Az identitás és az idegenség témájában a 2020-ban megjelent *Hazát* akár önálló tanulmányban is lehetne tárgyalni, mivel az utazásregény a konkrét és elvont határok átszelésével az írói identitás formálódásával párhuzamosan a mássággal, idegennel, migráncssal való találkozás impulzusait jeleníti meg. A regény mellékszereplői pedig saját történetüket elmesélve az otthon-otthon-talanság, a haza, az emigráció, áttelepülés, bevándorló-lét, nyelvi közegváltás, többnyelvűség egyéni tapasztalatairól vallanak.

A nemrégiben megjelent *Sokszor nem halunk meg* egyetlen főszereplő életét kíséri ötven éven át 1944 májusától, amikor a német megszállás idején megkezdődött az erdélyi zsidóság gettóba gyűjtése. A zsidó származású csecsemő Matild (Tilda) rejtegetésének, majd – mivel szülei nem térnek vissza a deportálásból – örökbefogadásának fejezeteit követően a narráció a lány, aztán nő élettörténetét kíséri végig, résekkel, ugrásokkal, megtorpanásokkal egészen a kilencvenes évek elejéig. A zsidósága és magyarsága miatt kétszeresen kisebbségi, azaz kétszeresen idegen Tilda az identitás, sorstalanság teljes hiányával küzd egész életén át. Egyedül hivatása, a színészet és az aktuálisan megformált szerepek képesek az elhallgatott, amnéziába taszított zsidó sors, a gyökértelen múlt hiányát – ideiglenesen – kitölteni, ám az előadás végén a levetett maszk alatt csak a semmi marad.

Az eltörölt (zsidó) sors, a többszörös hiány a lány gyerekkorától kezdődően megszüli az idegenség nyomasztó érzését, az elveszettség, a tátongó feketeség, a semmi tapasztalatát, s mindez lehetetlenné teszi, hogy bármiféle identitás megformálódjon benne. A sorstalanság, az identitáshiány a regény legfőbb kérdése, amit a narráció számos módon mutat meg, ám ezek közül a mű második felében a színház, a szerepjátszás válik a leghangsúlyosabbá. Ez utóbbi nemcsak azért

⁵ „Míntha idegenről olvasnék. Nem hogy hazudna a cikkíró, de valami más emberről van itt szó. Nagy ember. Tudatos ember, sok szép elért célokkal” (Tomba 2017, 189).

⁶ A kisebbségi létről szóló idézet azt is érzékelteti, hogy Vilmos politikai szerepvállalása miatt kivételezett helyzetben van: „Aki ide születik Kolozsvárra, vagy még rosszabb, egy kisebb városkába, faluba, be kell érje azzal, ami ott van. Nem az, hogy nemzeti kisebbség vagy együtt élő nemzetiség vagyunk, ahogy nekünk most mondják, most épp nem is tudom, melyiket kell mondjuk, mert hol így, hol úgy. Én mennyi mindent elértem, pedig magyar vagyok. Szépen megtanultunk románul, és beintegrálódunk szervesen a román államba, tessék, én aztán mi mindent meg tudtam csinálni. Állás az egyetemen, Stáció, könyvek, amennyit akarok, mind-egyiket kiadják, díjak, írnak az újságok hetente énrólam” (Tomba 2017, 345).

fontos, mert a színdarabok alapvetően vesznek részt az identitáskeresés és identitásépítés folyamataiban, hanem mert a színpadra vitt versek, lágerregények és színművek eltávolítják Matild életét, valamint a holokausztot elszenvedő zsidóság sorsát a személyestől, az egyénitől, a sajátlagostól, és beleágyazzák, belevonják az emberiség nagy metafizikai kérdéseibe, az emberi lét alapvetéseibe. Ezáltal a szerző úgy képes enyhíteni a holokauszt-kérdés „kívül-kezeltségén”, elhárított mivoltán, hogy mindeközben magának a genocídiumnak, a holokausztnak és következményeinek súlyát is megtartja, sőt megemeli, tragizálja – azáltal, hogy az isteni és emberi világrend kérdéseit tárgyaló nagy emberiségdrámák, sorstragédiák – az *Antigoné* és az *Ödipusz király* – mellé helyezi.⁷

Ugyanakkor Nagy Matild élete arra is rámutat, hogy a holokauszt története nem választható el az egész társadalom történetétől. Örökbe fogadó szülei nélkül még élete sem volna lehetséges. A két szülőnek, Erzsinek és Ferinek ugyanúgy szembe kell nézniük a történetekkel, mint magának Tildának. Igyekeznek is felfejteni, megérteni a második világháború idejének zavaros eseményeit, ám a kolozsvári munkás férfi és a csiki cselédlány mindezek kapcsán szintén a nyelvi, társadalmi, ideológiai, vallási másságokkal kénytelen szembesülni, a nem értés e regényben is általános léttapasztalatként artikulálódik.⁸ Ám a megértés nehézségét, lehetetlenségét – a régió más államaihoz hasonlóan – súlyosbítja, hogy a második világháború után a múlt felejtésre kárhoztatott, a történekről leginkább csak hallgatni lehet, informálódni, nyíltan beszélni nem.

De értelemszerűen Tompa Andrea korábbi regényeiben is szoros az összefüggés egyén és közösség, a saját sors és a történelmi események, kollektív traumák között. Lényegében az idegenség egyik rétegének megmutatása érdekében leválasztott egyéni szinteket nem érdemes és nem is lehet önállóan kezelni, ezért visszarendelve azokat a regények komplex világába, működésébe, látható, hogy Tompa ábrázolásmódjának jellemző vonása, hogy az egyes szereplők sorsán, viszonyain, és ami még lényegesebb: nézőpontján és szűk horizontján keresztül jeleníti meg egy kisebb-nagyobb közösség idegenségtapasztalatát, a kisebbségi lét ezer arcát, továbbá a történelmi események, ideológiák, diktatú-

---

⁷ „Hiszen ezt a sorsot nem lehet folytatni. Antigoné teste is hordozza vajon az istenek büntetését? Nem tudjuk. Talán igen. De inkább nem. Neki nincs semmilyen bűne – abban az értelemben, ahogy Ödipusznak van. A tudatlansága. Egyetlen sejtjük sem független az elődeiktől.” „[H]a nem tudjuk, hogy ki az apánk meg az anyánk, akkor nagy bajba keveredhetünk. S ha tudjuk, akkor is. Mert az élőket meg a temetetlen halottak fájják fel” (Tompa 2023, 396; 589).

⁸ A legérzékletesebb példája ennek a bábaper: „Hát mit lehet abból a tíz sorból megtudni, mikor írják? Hát engemet nem az érdekel, hogy a neveket írják lajstromba, s hogy ki mennyit kapott, feleli Erzszi feldúltan. Hanem hogy ez az egész. Hogyan volt. Mert azt ugye úgyse írják le” (Tompa 2023, 149).

rák mindenféle – egyéni, nemzeti, nemzetiségi, szociális – identitást felhasító, átformáló, életutakat megváltoztató, befolyásoló hatásait.

Az eddigi életmű erénye, hogy a történelmi, társadalmi folyamatok, jelenségek vagy az elvontabb morálfilozófiai, etikai gócpontok ábrázolása sosem sztereotípiákban, általánosságokban történik, hanem a szerző épp a konkrét jelenetek, mozzanatok, a kidolgozott figurák és az egyéni nézőpontok által képes árnyalni, elmélyíteni és ítékezés nélkül megjeleníteni ezeket. Tompa Andrea regényeiben a konkrét, a plasztikus, az érzékletes és az elvont, teoretikus, metafizikai rétegek, jelentések allegorikus, metaforikus egymásra vetülése az írói világ egészen különleges képességének tűnik.

E kettősség megmutatására a regények számos eleme, vonulata kiemelhető lenne, így a regények testpoétikája, ami a *Fejtől s lábtól*-ban kap kitüntetett szerepet, de a többi regényben is jelentős. Ezen belül az idegenség megképzéséhez, artikulálásához, az identitás kérdéséhez tartoznak azok a testleírások is, amikor a szereplő tükörben vagy fényképen szemléli saját arcát, testét, ahogy ez a medika vagy Tilda karakterére jellemző, de az apáca, Eleonóra beteg, leromlott teste is e világtól és hatalomtól való elidegenedtségét, elkülönözöttségét jelöli. Hasonló kettősség a rózsa fizikai, testi jelenvalósága és kertészeti ábrázolása mint az érzéki vágy és becsvágy fizikai leképződése, vagy *A hóhér házában* a gyerekekből mint a diktatúra áldozataiból megalkotott stadionnyi Ceaușescu-élőkép. Illetve említést kapott már a maszk, s hozzá hasonló a bőr motívuma is. Mindkettő a belső semmit, a hiányzó identitást, sorsot elfedő, kézzelfogható réteg. A *Sokszor nem halunk meg* mindkettőt a regény két zsidó származású (fő)szereplőjével, Tildával és Titivel kapcsolatban működteti:

Belül az a szürke, üres, száraz valami van, csak te még nem ismerheted. Mikor semmi vagy, csak egy darab bőr. Tudom, feleli Tilda halkán.

Rómában, amikor egy idegenvezető megmutatta a Sixtus-kápolnát, akkor láttam kukkerrel, folytatja Titi, hogyan festette meg saját magát Michelangelo. Hogy lenyúzta a saját bőrét. *Üres, lenyúzott bőr, ez az önarcképe. Érted te ezt? Ki nem szeretné lenyúzni a saját posóját, és eldobni?* Képzeld el. Egy erős mozdulattal, így, a jobb kezed megragadja az arcod bal oldalát, [...] jól belekapaszkodsz és húzod tiszta erődből, és leszeded. És kész, mindennek vége, felszámoltad ezt a pasast, Bernát Katz, Titi Constantinescu. Ennyi volt.

Én mindig úgy éreztem, feleli Tilda elgondolkozva, *hogy a szerep egy vékony, egészen vékony bőrréteg, ami megvéd, és amiben már biztosan tudod, hogy mi vagy te.* És hogy ebben a burokból, ami körülvesz, bizton-

ságot ad, az a jó, hogy nem magadat teszed középpontba, hanem azt a valakit. És az a valaki fontos. Nem más akartam lenni, hanem befedni magam valamivel, hogy ne legyen ilyen vékony köztem és a világ között a bőr. Én nem tudok színház nélkül élni (kiemelések tőlem – V. B.) (Tompa 2023, 306–307; 549; 550).

E testtapasztalatok, konkrét mozzanatok közül most csak kettőt emelek ki. Az egyik a *Fejtől s lábtól* orvosi praxisához kötődik, a sebészethez, a test csonkolásához, illetve az idegen test, a testprotézisok századelős újdonságaihoz. A test csonkolása az első világháború katonai sebészete miatt kap kiemelt szerepet, s a tehetséges orvostanhallgató a végső megcsömörlésig kénytelen operálni az emberi mézárszéken, s ezt a tapasztalatát kissé ügyefogyott, földhözragadt okfejtéseiben kapcsolja össze a Magyarországot ért háborús traumával, a kimondhatatlan T-szindrómával, az elcsatolt területek által megcsonkolt ország testével, s ezzel mintegy láthatóvá teszi a sérülést, a fájdalmat, valamint ezáltal a trauma eredeti 'seb, sérülés' jelentése is aktivizálódik:

De az már igaz, hogy nem csak végtagot, kezet s lábat lehet csonkolni, hanem bizony országot is. Aztán nézhetjük, hogy a maradék testrész vajjon kivérezik-e, vagy még erőre kap, ki tudja. Mert ha másnak a testéhez lessz varrva, akkor lehet-e azt használni. Mert nem igen hallottunk olyasmit, hogy egy kezet másra varrnak, s az fogni tudna vele. A legnagyobb megcsonkítás esett meg, mi csak a magyarság testén eshet, hogy le legyünk vágva az édesanyáról, a mi hazánkról, s oda dobva egy másik országnak. Fog-e az a levágott kéz valaha fogni valamit, ütni s símogatni, kérdem. Mert a csoda kell, a természetnek a csodája, hogy az az idegen kéz oda legyen varrva egy másik testre, s akkor egyszer csak szépen kisarjadjon benne az élet. Ki látott már olyat, kérdem. Nem beszélve egy emberi szívről vagy agyról (Tompa 2013, 230).⁹

Előfordul, hogy az elbeszélő maga viszi át allegorikus, metaforikus síkra a testi motívumokat, kifejezve az ott élő emberek érzelmi viszonyulását,¹⁰ ám

---

⁹ Továbbá: „Mert itten minden le lett vágva, mondhatni. Amit csonkolni lehetett, az le lett amputálva, s helyére pótlás biza nem került. Fogták szépen a kést, egy hatalmas országnyi fejszét, s úgy kanyarintottak egy grandiózusan ezen a mi életünkön, s aztán máshová varrták, hová nem tartozik ezt a testrész” (Tompa 2013, 319).

¹⁰ „De mi itten úgy hisszük, a szív itt maradhatott nálunk, az élő s dobogó szív mi volnánk, többi odalett. Magyarországnak a dobogó szíve. Nem a feje, az lehet másutt volna, mert mi nem gondolkozunk itt annyit, hogy mi volnánk a fej. Na most ez a szív fel lett tárva, s minden dobbanása látszódik, a szép lüktető testrészt nem fedi semmi, bőr, izom, a mellkas kosarában nincsen neki védelme, hanem csak a csupasz szerv áll magában” (Tompa 2013, 320).

vannak olyan, orvoslásra vonatkozó részletek is, amikor a befogadó végzi el önkéntelenül ezt a műveletet.

Az idegenség kifejezésének másik hasonló példája a *Haza Nyelv a szájban* című fejezete, amelyben a nyelv mint szájban elterülő testrész idegenségérzéssel próbál valamit kezdeni a szintén idegen, perzsa származású fogorvos és a regény Író nő szereplője. Beszélgetéseiket követve a fizikai, konkrét esetet nem nehéz átvitt jelentésben is értelmezni. S bár betelepülőként mindketten tökéletesen beszélik a magyar nyelvet, ahogy azt a logopédus is megállapítja, s mindketten a nyelv tökéletes elsajátításával leplezik idegenségüket, viszont a főszereplő ragaszkodása az idegen anyaghoz, az amalgámtömésekhez mégis az idegenség-, másságérzet meglétére utal.

Az idegenség a szájában azonban nem csökken. Leginkább akkor érzékeli, amikor fel kell olvasnia valamit, folyamatosan, hangosan és tagoltan kell beszélnie a nyilvánosság előtt. A nyelve, mint egy nehéz, rugalmatlan tömb, alig forog, folyton beleütközik a B6-ba vagy B7-be, a csökevényes, de félig kimeredő B8-ba is, amelynek mintha szintén élesek volnának a szélei... [...] A felolvasott szöveg, a saját mondatai, amelyeket olyan lassan és körülményesen szövegetett, hozzáférhetetlenné válnak olvasás közben. Nem tud kapcsolatba lépni velük. A hangzó, kimondott, felolvasott szavak, mint a fűrészpor, elporladnak. Érti? (Tomba 2020, 186.)

Az idegen nyelv képzete át is vezet az utolsó, általam most tárgyalt szemponthoz, a differencia, másság, idegenség nyelvi kifejezőmódjához. Tomba Andrea minden regénye kevert nyelvű valamilyen módon, s a művek rendkívül hangsúlyos nyelvi megalkotottsága minden esetben összefügg az idegenség tapasztalatával és megjelenítésével, a transz- és multikulturalizmus jelenségeivel, közegeivel. A nyelvek által is láthatóvá válnak a különféle világok, kultúrák és gondolkodásmódok érintkezései, átjárhatóságai és eltérései. A különböző nyelvek, dialektusok nemcsak a kulturális, nemzeti identitás, az anyanyelvhez való viszony kérdéseire reflektálnak, hanem a meg nem értés, a nyelvi elszigetelődés, idegenségérzet is a különböző nyelvek ütköztetése által kap kifejezőmódot. *A hóhér háza* és *Sokszor nem halunk meg* román szavakat, kifejezéseket, helyenként mondatokat, párbeszédet illetően a magyar nyelvű szövegbe, az előbbiben a diktatúra, az elrománosított Kolozsvár nyelveként,¹¹

¹¹ „[D]e akkor Ono remegve folytatta, *Tu nici nu ești ungueroiacă* (Te nem is vagy magyar), *pentru că ești evreică* (mert zsidó vagy) – nem azt mondta, hogy „jidoavcă”, ezt a szót az irodalmi nyelvet beszélő iskolás lány első hallásra fel sem ismerte volna, sosem hallhatta”; „az izzadó ►

ami az idősebb generációk számára a nem értés és a kulturális identitásvesztés élményét, a nyelvváltás nehézségeit is jelenti. Hasonló funkcióval van jelen Tompa legutóbbi regényében is, azzal kiegészülve, hogy a regény haláltábornot megjárt zsidó szereplői számára a román identitás, a román nyelv saját választás, a túlélés, életben maradás egyetlen lehetőségeként tűnik fel, hiszen második világháborús tapasztalataik alapján mind a magyar, mind a zsidó sors halálra lett ítélve, a kétszeres kisebbségi létet többé képtelenek vállalni. Tilda szerelme, a színházi rendező Titi darabelemzéseinek, rendezői elképzeléseinek kétnyelvű monológjai nemcsak a regényben megtartott irodalomóra unalmától mentesítik az olvasót, hanem a kultúrák és műalkotások közötti fordítás lehetőségeit is óriási erővel ábrázolják. A *Haza* viszont látványosan tünteti el, takarja ki a román nyelvet a regényből, az emigráció, migráció témája és a kortárs, globalizációs jelenségek viszont elsősorban az orosz és az angol nyelvet hozzák játékba. Mindhárom regény úgynevezett „ingázó grammatikát” (Thomka 2018, 146) teremt a különböző nyelvek között, s az eltérő nézőpontok és tapasztalatok, nyelvi rétegek ütköztetése megkérdőjelezi a hagyományos, zárt struktúrákat, fogalmi kereteket, történelmi, társadalmi, etnikai berögződéseket, valamint az irodalmi kategóriákat és kánonokat. Sokkal kevésbé operál az idegen nyelvekkel a *Fejtől s lábtól* és az *Omerta*, ezekben a nyelv keveredését, idegenségét a tájnyelvi, regionális szavak, kifejezések, az orvosi vagy a rózsanemesítéshez kapcsolódó szaknyelv, az első személyű szubjektív, sokszor a társadalom valamilyen perifériájáról megalkotott megszólalásmód és nyelvhasználat, valamint ennek velejárója, a nyelvi hiba képezi.

Legvégül lezárásként mindehhez szorosan hozzátartozik, már csak a szerző bizonyos regényeinek (*A hóhér háza*, *Haza*) autoreferenciális vonásai miatt is, hogy Tompa Andrea regényeinek tematikája, idegenségpoétikája és erős, reflektált nyelvi megalkotottsága azt is érzékelteti, hogy a határátlépéseket magának az alkotónak is meg kell tennie. Az irodalmi tevékenység a megszokottól, sajáttól való eltérést, elidegenedést feltételez (Pabis 2014, 25); végső soron így állhatnak elő a másság, az elidegenítés által konstruált szövegek: a regények.

-
- ▶ férfi dühösen a fal fele mutat, ahol két kis fémtábla lóg egymás alatt? *Timpe de convorbire: 3 minute, meg hogy: Vorbiji românește!* (Beszélgetési idő: 3 perc; Beszéljenek románul!), a férfi pedig lustán lapozgatja a piros-sárga-kék nemzetiszínű szalaggal összefűzött fordításokat” (Tompa 2010; 2015; 48–49; 373).

Irodalom

- Dánél Mónika. 2020. Többsnyelvűség és lokalitás: Magyar és román érintkező narratívák 1989-ről. *Erdélyi Múzeum* 82 (3): 1–27.
- Pabis Eszter. 2014. Többsnyelvűség, hibriditás és a kultúrák párbeszéde a modern svájci irodalmakban. *Filológiai Közöny* 60 (1): 5–28.
- Thomka Beáta. 2018. *Regénytapasztalat: korélmény, hovatarozás, nyelvváltás*. Budapest: Kijarat Kiadó.
- Tompa Andrea. 2010; 2015⁵. *A hóhér háza*. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Tompa Andrea. 2013. *Fejtől s lábtól: Kettő orvos Erdélyben*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Tompa Andrea. 2017. *Omerta: Hallgatások könyve*. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Tompa Andrea. 2020. *Haza*. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Tompa Andrea. 2023. *Sokszor nem halunk meg*. Budapest: Jelenkor Kiadó.

“LIKE A STONE SITTING IN HIS MOUTH”

Forms of foreignness in Andrea Tompa's novel

It is no exaggeration to state that Andrea Tompa places the individual and collective experiences of otherness and foreignness at the center of all her novels. The many tensions arising from the coexistence of various ethnic groups, the historical and social situations and processes of minority existence, and the linguistic and cultural diversity are manifested in various structural, narrative, and linguistic forms in her texts. By examining various forms of foreignness and otherness, my study tries to show the common points, clusters of content and thought, questions (partly) better left undisclosed that intertwine her novels, and this can best be approached with the phenomena and set of concepts of transnationalism, multi- and transculturalism, hybrid language and trauma theories, starting from the Cluj – Carpathian Basin – Central Europe route and arriving at current global events.

Keywords: experience of foreignness, mixed language, transnationalism, Tompa Andrea, homelessness

„KAO KAMEN U USTIMA”

Oblici stranosti u romanima Andree Tompa

Bez preterivanja se može tvrditi da Andrea Tompa u središte svih svojih romana stavlja lično i kolektivno iskustvo drugosti, odnosno stranosti. Brojne napetosti koje proizlaze iz suživota raznih naroda, iz istorijskog i društvenog položaja manjinskog bitisanja, kao i jezički i kulturni diverzitet u pojedinim tekstovima manifestuju se na veoma složen način, u raznim strukturama narativa i jezičkim oblicima. Studija se bavi raznim formama stranosti i drugosti, pri čemu ukazuje na zajedničke tačke, na sadržinske i

misaone podudarnosti, na pitanja koja se delom preklapaju i prožimaju njene romane, a koja se najbolje mogu sagledati kroz pojave i terminologiju transnacionalizma, multi- i transkulturalizma, mešanja jezičkih kodova i teorije traumatičkih doživljaja, krećući se linijom Kluž – Karpatski region – Srednja Evropa, dotičući aktuelna globalna dešavanja.

Ključne reči: iskustvo stranosti, mešanje jezičkih kodova, transnacionalizam, Andrea Tompa

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. dec. 10.

Közlésre elfogadva: 2024. jan. 25.